

УДК 94 (355.4)

ББК 63.3 (4 Укр) 64

С.В. Адамович

ІДЕОЛОГІЧНО-ВІЙСЬКОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ВИНИЩУВАЛЬНИМИ БАТАЛЬЙОНАМИ ТА ПІДРОЗДІЛАМИ УПА НА ПРИКАПАТТІ В 40-Х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано спроби радянської репресивно-каральної системи використати винищувальні батальйони («яструбки») для боротьби з підрозділами Української повстанської армії. Автор обґрунтовує, що винищувальні батальйони не мали серйозної підтримки серед українців, виконували колабораціоністські функції без власної ідеологічної бази і не надали значної допомоги каральним загонам НКВС у боротьбі з УПА. Натомість у всіх областях Західної України «яструбки» скоювали злочини з провокаційними цілями.

Ключові слова: Українська повстанська армія, винищувальні батальйони, радянська карально-репресивна система, повстанці, Організація українських націоналістів, парамілітарні формування, яструбки.

В умовах незалежності України дослідження історії винищувальних батальйонів в Україні здійснювали І.Андрухів, О.Безносюк, Л.Герасименко, В.Ільницький, С.Крутіков, А.Погорєлов, О.Салата, В.Трохимович. Натомість автор у статті прагне дати оцінку ідеологічно-військовому протистоянню між підрозділами УПА та винищувальними батальйонами в Західній Україні в умовах руху опору 40-50- рр. ХХ ст.

Відзначимо, що винищувальні батальйони почали створюватися ще в перші дні німецько-радянської війни відповідно до постанови Ради народних комісарів СРСР від 24 червня 1941 р. «Про заходи щодо боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтовій зоні» [9, с.49]. Винищувальні батальйони були парамілітарними допоміжними формуваннями з місцевого населення, які створювалися і діяли під керівництвом НКВС для знешкодження диверсантів, авіадесантів, шпигунів противника. Завданням винищувальних батальйонів було: підтримка

громадського порядку в місцях дислокації та охорона найважливіших державних, промислових і стратегічних об'єктів [11, с.1].

Відновлені в 1944 р. батальйони за задумом влади мали перетворитися на «масовий народний рух проти оунівського бандитизму». Ці загони (яструбків, чи «істребітелей») формувалися з колишніх партизан, партійно-радянського активу, комсомольців, безпартійних, фізично здорових чоловіків і жінок, що проявили себе з хорошої сторони стосовно радянської влади в період німецької окупації [9, с.50]. Крім ведення боротьби з підпіллям та виловлювання дезертирів, на яструбків покладалися охоронні функції, допомога у збиранні податків, їх ще використовували в провокативних цілях.

Створення винищувальних батальйонів проходило з великими труднощами з огляду на широку підтримку оунівського підпілля та УПА з боку місцевого населення (станом на 1 січня 1946 р., за даними В.Ільницького, в західних областях числилося 2154 батальйони з особовим складом у кількості 39729 осіб) [9, с.57].

Однак в архівних документах констатується низька боєздатність винищувальних батальйонів. Зокрема, на цьому наголошувалося під час наради секретарів обкомів КП(б)У та начальників управлінь МВС та МДБ за участю першого секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича, яка відбулася у Львові 27 квітня 1947 р., висувалися навіть пропозиції розпустити ці формування [9, с.51]. У всіх областях Західної України яструбки скоювали злочини: підпалювали будинки, конфісковували майно, убивали громадян без суду і слідства тощо.

В умовах спротиву УПА радянській карально-репресивній системі 40-50-х рр. ХХ ст. траплялися випадки, коли упівці через різні обставини опинялися в лавах колаборантів – у винищувальних батальйонах. Так, подібною була доля уродженця с. Небилів Миколи Якимовича Сенюка [3]. У грудні 1944 р. він добровільно вступив в УПА, служив у сотні «Гонти» під псевдо «Смерека», а потім «Білий». Вояк двічі брав участь у боях – на початку 1945 р. біля с. Кадобна і влітку цього ж року біля с. Небилів.

У лютому 1946 р. Микола Сенюк повернувся додому і на пропозицію односельчанина вступив до винищувального батальйону. Повстанець утаїв інформацію про своє перебування в УПА та й в яструбках служив неохоче, допускав порушення військової дисципліни, за що був виключений з батальйону у квітні 1947 р. Під час слідства свою нехіть до служби в яструбках упівець пояснював тим, що «у мене нічого було їсти, а в винищувальному батальйоні нам з продуктів харчування нічого не видавали». Натомість у розмовах з іншими яструбками він казав, що повстанці йому «нічого поганого не роблять, а тому я не повинен їм робити зло».

Насправді з сотні Гонти боєць не дезертирував, а змушений був піти через ослаблення і захворювання ніг. Більше того, Микола Сенюк розповсюджував по селу націоналістичні вірші і, за підозрами слідчих, вів розвідувальну діяльність.

У багатьох селах до «істребків» вступали й окремі легалізовані члени ОУН-УПА, оскільки ці воєнізовані формування поступово стають для збройного підпілля одним з джерел поповнення зброї та боеприпасів [1, с.230]. Так, у селах Лучинці і Бабухів Рогатинського району Дмитро Білецький і Петро Гриців за завданням ОУН вступили в колгосп, стали комсомольцями, потім їх призначили командирами винищувальних батальйонів, де вони організували змову, убили дільничного міліціонера Рищенка, роззброїли бійців і пішли в ліс [10, с.25-26]. Лише за 1946 р. у західних областях було зафіксовано 154 випадки роззброєння винищувальних батальйонів, під час яких повстанцями було забрано 1370 одиниць зброї [1, с.233].

Дещо інакше склалася доля уродженця с. Тюдів Кутського району Миколи Юрійовича Слижука, який наприкінці лютого 1946 р. зі зброєю в руках втік з винищувального батальйону Кутського райвідділу МВС і вступив до сотні УПА «Вихора» під псевдо «Стріла – Незнайко» [7]. Загалом

за 11 місяців 1946 р. у західних областях трапилося 37 таких випадків [9, с.67].

Траплялося, що бійці винищувальних батальйонів допомагали упівцям. Так, мешканець с. Кулачківці Снятинського району Михайло Іванович Далавурак переховував у себе упівця Михайла Івановича Максимчука (псевдо «Чайка»), зберігав у себе його зброю і листівки, повідомляв упівцю про діяльність батальйону. І наостанок упівець був затриманий у будинку Далавурака в ніч з 4 на 5 березня 1947 р. [4]. Натомість боєць винищувального батальйону в с. Русів Снятинського району Іван Михайлович Воловецький в грудні 1944 р. вступив в ОУН і надавав розвідувальні дані повстанцям [2].

Були випадки, коли яструбки допомагали упівцям розгромити винищувальні батальйони. Свідченням цього став напад з 13 на 14 липня 1946 р. на яструбків с. Довгопілля Верховинського району [6]. У 02.30 повстанці завдяки допомозі вартового яструбка Василя Мегедина обстріляли і закидали гранатами базу опричників. Загибло 3 червонозоряних бійців, поранено – 3, забрано упівцями з собою –7, а 2 втекло. За результатами нападу радянські спецслужби у спецповідомленні зробили наступний висновок: «Зрада зі сторони Мегедина відбулася через відсутність у всіх винищувальних батальйонах нашої агентури». Було прийнято рішення впровадити в усі батальйони по 2-3 елементи для розробки бійців і активніше впроваджувати в підрозділи УПА агентів. Тобто радянські карально-репресивні органи змушені були наглядати не тільки за підпіллям ОУН-УПА та населенням, а й за власними парамілітарними формуваннями.

Натомість траплялося, що і агентура УПА у винищувальних батальйонах з різних причин не виконувала розпоряджень оунівського підпілля. Так, у с. Верхній Майдан Надвірнянського району саме через таку причину і було ліквідовано яструбка [8].

Окрім цього, в деяких селах яструбки перебували під повним контролем ОУН. Так, в с. Радча Тисменицького району за вказівкою

станичного Антона Вацеби (псевдо «Ярема») бійці винищувального батальйону мали повідомляти пострілами про приїзд військового гарнізону. У червні 1946 р. Вацеба навіть заставив яструбків впорядкувати могилу в честь солідарності ОУН. А до яструбків, що провинилися, станичний застосовував фізичні покарання, до того ж били покараних їх колеги [5].

Коли ж про діяльність упівця дізналося радянське керівництво, то яструбків було роззброєно, а Вацебу арештовано. Однак останній скористався ситуацією, коли його конвоїри заснули, і втік. У селі в коваля він розкувався від наручників і втік працювати лісорубом в с. Любіжня Надвірнянського району під прізвищем Струк Василь Миколайович.

У зв'язку з масовими фактами «зрадництва» бійців винищувальних батальйонів радянські керівні органи постійно тримали під контролем роботу парамілітарних структур. Так, оргбюро ЦК КП(б)У змушене було ухвалити 18 квітня 1946 р. постанову «Про посилення політичної боротьби, підвищення більшовицької пильності та бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР». Їх учасники звільнялися від строкової військової служби, сільськогосподарських податків, покращувалося матеріально-моральне стимулювання за несення служби [1, с.231].

Незначними були і успіхи винищувальних батальйонів. Так, упродовж серпня 1946 р. в Станіславській області вони взяли участь у 176 оперативно-військових операціях та здійснили 553 засідки, під час яких було знищено 5 і взято в полон 6 повстанців, а також затримано 35 бандпособників, 1 члена ОУН та 15 нелегалів, які переховувалися від служби в армії [1, с.233].

Наведені історії свідчать, що радянська тоталітарна система в Західній Україні в 40-х рр. ХХ ст. не мала серйозного оперття серед українців і навіть на власні «туземні» війська не завжди могла розраховувати. У військово-ідеологічному протистоянні яструбки, незважаючи на підтримку радянської карально-репресивної системи, не змогли стати загрозою чи альтернативою УПА.

1. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939 – 1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали / І.О. Андрухів, А.Й. Француз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.
2. Головний державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області (ГДА СБУ в Івано-Франківській області). – Ф 5. – Спр.21. – 295 арк.
3. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.550. – 74 арк.
4. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.587. – 139 арк.
5. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.596. – 131 арк.
6. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.608. – 196 арк.
7. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.611. – 105 арк.
8. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. – Ф 5. – Спр.874. – 200 арк.
9. Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944 – 1954 рр.) / В.Ільницький // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ. – 2011. – №2. – С.47-82.
10. Мельник В. Рогатинці в боротьбі за волю / В.Мельник. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 834 с.
11. Терновський А.М. Діяльність винищувальних батальйонів у Дніпропетровській області в 1941-1945 роках: автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / А.М.Терновський. Київ, 2016. – 20 с.

Adamovych S.V. Ideological and military confrontation between the exterminatory battalions and divisions of the UPA on the Precarpathia in the 40's of the 20th century. The paper analyzes the attempts of the Soviet repressive and punitive system to use the destroyer battalions («yastrubky») to fight against the units of the Ukrainian Insurgent Army. The author proves that the exterminatory battalions had not strong support among the Ukrainians, served collaboration function without its own ideological base and not provided significant assistance to the punitive squads of NKVS to fight against the UPA. Instead, in all regions of the Western Ukraine «yastrubky» committed crimes with the provocative purposes.

Key words: Ukrainian Insurgent Army (UPA), exterminatory battalions, the Soviet punitive and repressive system, the rebels, the Organization of Ukrainian Nationalists, paramilitary formation, «yastrubky».